
РУДА О.З.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри психології,
Київський міжнародний
університет, м. Київ

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ: ОГЛЯД ПРАЦІ І.РАКОВСЬКОГО «ПСИХОЛОГІЯ. НАЧЕРК НАУКИ ПРО ЛЮДСЬКУ ДУШУ»¹

Стаття присвячена дослідженню історії психології України, зокрема аналізу праці «Психологія. Начерк науки про людську душу» видатного українського вченого та організатора науки в галузі психології, антропології, етнології та зоології, доктора наук, професора І.Раковського (1874 – 1949). У роботі відображено основні аспекти згаданої праці вченого у контексті його діяльності, аналізу формування його поглядів під впливом відомих наукових досліджень того часу. Досліджено та проаналізовано багатогранний підхід І.Раковського до аналізу становлення психології в Україні як науки, що дало змогу зробити висновок про вагомий внесок вченого в розвиток української психологічної науки.

Статья посвящена исследованию истории психологии Украины, а именно анализу труда «Психология. Очерк науки о человеческой душе» выдающегося украинского ученого и организатора науки в отрасли психологии, антропологии, этнологии и зоологии, доктора наук, профессора И. Раковского (1874 – 1949). В статье отражены главные аспекты данного труда ученого в контексте его деятельности, анализа формирования его взглядов под влиянием известных научных исследований того времени. Исследовано и проанализировано разнообразный подход И. Раковского к анализу становления психологии в Украине как науки, что дало возможность сделать вывод о весомом вкладе ученого в развитие украинской психологической науки.

The article is devoted to the study of the history of Ukrainian psychology, including analysis of the treatise of outstanding Ukrainian

¹ Раковський І. Психологія. Начерк науки про людську душу./ І.Раковський – Львів: Галицька Накладна Якова Оренштайна в Коломиї. – 1909. – 208 с.

scientist and organizer of science in psychology, anthropology, ethnology and zoology, Ph.D., professor I. Rakovskyi (1874 – 1949). The article depicts the main aspects of the aforementioned work in the context of his scientific activities, analyzes the formation of his views under the influence of well-known research of the time. I. Rakovskyi's diverse approach to the analysis of the formation of psychology as a science in Ukraine has been investigated and analysed, allowing us to conclude that a significant contribution to the development of Ukrainian scientific psychology was made by the scientist.

Розвиток психологічної науки в Україні зумовлений тривалим перебуванням її між імперіями на заході і сході, політичними, економічними, соціальними та іншими чинниками. Чимало вітчизняних учених починали свої дослідження в Україні, а потім з різних причин перебиралися до політичних центрів імперій і нерідко асимілювалися там. У важкі часи воєн та репресій багато науковців вимушені були емігрувати з країни. Проте всі вони залишили помітний слід не лише у світовій науці, але й у вітчизняній психологічній науці, яка розвивалася на українських теренах.

Наукові розвідки в царині історії психології в Україні залишаються актуальними впродовж усього шляху становлення психології як науки. В центрі уваги постають особистості, які сприяли розвитку української психології загалом та на початку ХХ століття зокрема. Науково доцільними є висновки, які дозволяють розуміти історію психології як галузь дослідження, конче необхідну для успішної розробки актуальних проблем сучасної науки.

Якщо в радянській науці історія психології розглядалася як історія боротьби ідей, боротьби матеріалістичного та ідеалістичного розуміння психіки, то в наш час на перший план висувуються ідеї персоналії та вивчення їх впливу на становлення психології як науки в Україні. Важливе місце в когорті українських учених посідає доктор, професор Іван Раковський, чия праця «Психологія. На-

черк науки про людську душу» була видана у 1909 році і стала вагомим внеском у розвиток української психології[2].

Іван Раковський народився в родині священика в Чагрові (Рогатинщина, що на Івано-Франківщині) у 1874 році, помер у 1949 році у Нью-Йорку, США. Під час навчання у Львівському університеті брав жваву участь у студентському житті й був першим головою Академічної громади. Після закінчення університету з 1896 року учителював у гімназіях Коломиї та Львова. У 1904 – 1906 рр. під керівництвом професора Федора Вовка провадив антропологічні виміри в Карпатах і на Поділлі. «Вихований на ідеях позитивізму, Ф. Вовк мав структурний науковий світогляд, властивий для дослідників його генерації, він не уявляв свою науку поза межами природознавства, прагнув привнести системність та структуру, яких бракувало гуманітарним та суспільствознавчим наукам через накопичення різнопланового матеріалу, у масі якого вчені подекуди губилися і не могли розрізнити головного від другорядного»¹ [3]. Саме професор Ф.Вовк справив великий вплив на становлення І.Раковського як науковця [4]. Згодом він продовжив навчання в антропологічних студіях у Петербурзі (у Ф. Вовка) та в Парижі. У 1914 – 1917 рр. працював у Відні в Дослідницькому інституті Сходу та

¹ Таран О. Петербурзький період наукової та педагогічної діяльності Федора Вовка/ О.Таран //Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Українознавство.– К., 2001. – Вип. 5. – С. 30–34.

Близького Сходу (Forschungs institut für Ostenund Orient), а у 1921 –1925 рр. став одним з організаторів Львівського (таємного) університету, професором зоології та антропології. Із 1903 року – дійсний і почесний член Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ), а з 1935р. до 1940 р. – його голова. Важливо зазначити, що Наукове товариство ім. Шевченка, засноване у Львові в 1873 р., – це ціле явище в українській і європейській культурі. За своєю структурою і масштабами наукової, видавничої і громадської діяльності ця, по суті, громадська організація була повноцінною академією наук, яка функціонувала дуже ефективно в умовах бездержавності та відсутності будь-якої підтримки з боку імперських урядів. Програмою Товариства передбачалася підтримка зв'язків між ученими, які працювали в різних галузях науки, знайомство членів товариства зі статтями, підготовленими до друку, науковими відкриттями та висновками, сприяння розповсюдженню наукових знань через лекції, видання та ін.[5]. Про високий рівень організації наукових досліджень у рамках НТШ свідчить той факт, що його іноземними дійсними членами були, зокрема, Нобелівські лауреати Макс Планк, Альберт Ейнштейн, Фріц Прегль та інші. Якщо подивитися на здобутки НТШ узагальнено, то насамперед впливає, що численні покоління діячів Товариства у своїх працях розбудовували систему українознавчих знань у різних сферах науки. Очолювали НТШ такі світочі української науки, як історик М.Грушевський, поет і вчений І.Франко, професор О.Огоновський, професор І.Раковський та інші. Наукові осередки НТШ, його чільні діячі чинили постійний тиск на польські шовіністичні кола з метою утвердження української присутності в університеті, вони очолювали змагання за український університет у Галичині. Яскравим свідченням цього є діяльність І.Раковського, автора

понад 20 наукових праць. У «Енциклопедії українознавства», зокрема, подана інформація про його праці в галузі зоології і антропології (найважливіші – «Расовість слов'ян» 1919 р., «Погляди Хведора Вовка на расовість українського народу», «Погляд на антропологічні відносини українського народу» 1925 р., «Вселенна. Начерк астрономії. Частина І» 1922 р.). У різних джерелах є згадки про його науково-популярні праці, як-от «Новий світогляд сьогочасної науки» (1947) та шкільні підручники з природознавства.

Неоцінним внеском у розвиток науки і водночас подвигом стала діяльність Інституту енциклопедії українознавства в рамках НТШ, ідею якого започаткував саме професор Іван Раковський (у 1930-1935 рр. – головний редактор “Української Загальної Енциклопедії”). Прикметно, що вчений був активним діячем у товариствах «Рідна школа», «Просвіта», «Відродження» (і його першим головою) і т. д.[5] Уже перебуваючи в еміграції, професор І.Раковський не полишав піклування про розвиток української науки та сприяв еміграції українських науковців, що зазнавали репресій у післявоєнні часи [6]. Проте його праця «Психологія. Начерк науки про людську душу» не є достатньо відомою широкому загалу, незважаючи на її актуальність та наукову новизну для свого часу. Як зазначав сам автор, «вже віддавна відчувається потреба такого начерку. Від того часу, як вичерпався наклад перекладу психології Крюгера, в нас немає навіть і шкільного підручника до цієї науки. Кілька принагідних статей в наших журналах, та навіть і гарна праця д-ра І.Копача «Що таке людське думання?» не заспокоюють згаданої потреби, тому що не подають суцільного образу життя і проявів нашої душі»².

2 Раковський І. Психольогія. Начерк науки про людську душу/ І.Раковський – Львів: Галицька Накладна Якова Оренштайна в Коломиї. – 1909. – 208 с. – С. 2.

На думку вченого, на тлі зростаючого зацікавлення новими знаннями популяризації потребувала саме психологія. Іван Раковський чітко окреслив труднощі, які доводилося долати на цьому шляху, а саме: філософський характер психологічних питань, неможливість застосування ілюстрацій чи досвіду, недостатність загальноприйнятої термінології, різноманітність вимог різних цільових аудиторій та ін. У вступі до книги він зазначає: «Коли ми попри всі труднощі беремося за таке трудне діло, то робимо це тільки з глибокою надією, що виконавши наш святий обов'язок, станемо предтечею гідніших і достойніших послідовників»³ [1, с.3].

Книга Івана Раковського «Психологія. Начерк науки про людську душу» складається зі вступу та 2-х розділів: «Загальні уваги» та «Психологія подрібна». У першому розділі вчений висвітлює такі питання: що таке психологія; завдання психології; джерела та методи науки психології; основні прикмети духовних проявів; душа; прилади духовних чинників; поділ духовних проявів; основна прикмета всіх духовних проявів; прикмети свідомості та духовні здібності. Другий розділ містить 27 частин, серед яких: психологія розуму («чим займається психологія ума»); основний прояв духовного життя («вражіння»): якість вражень, сила вражень, закон Вебера і Фехнера; детальний переклад головних видів вражень: слуху, зору, дотику, смаку, нюху; взаємозв'язок та значення смислових вражень; спостереження, увага, поняття, уява, фантазія; думання і висновки; мова; поняття простору, часу, числа; причинність та наслідковність та ін.[1, с.207 – 208].

У першому розділі І.Раковський не лише класифікував фізичні, фізіологічні та духовні прояви людського існування, але й подав визначення психології як «науки про духовні прояви людини

або прояви нашої свідомості»⁴ згідно з визначенням професора психології Алоїза Хьофлера (Hofler), частково погоджуючись із судженнями почесного професора Єльського університету Джорджа Трамбалла Ледда (Ladd) та Уільяма Джемса (James), які розглядали психологію лише «як науку про прояви нашої свідомості» та Освальда Кюльпе (Kulpe) та Ебінгауса (Ebbinghaus), які виокремлювали психологію як «науку про питомі прикмети того, що ми переживаємо в нашій свідомості»⁵ [с.7, 8]. Завдання психологічної науки автор вбачав у описі, класифікації та дослідженні саме духовних проявів людини [1, с.10].

До джерел психології вченим було віднесено усі прояви людської душі і класифіковано їх як «безпосередні» (спостереження власних думок, відчуттів, вражень і бажань, а також власні вчинки) та «посередні» (описи духовного життя взагалі; спостереження та опис дітей, хворих людей, творчих людей; історія культури, науки; прояви суспільного життя; наукова психологічна література).

Як свідчить аналіз наукових праць із історії науки, психологічні погляди часто розглядаються у відриві від історії розвитку нашої науки у контексті світової науки. Проте ми вважаємо за необхідне оцінку досягнень будь-якого автора співвідносити з розробкою відповідних проблем у світовій психології. І джерела психологічних поглядів більшості авторів неможливо цілком зрозуміти, якщо заздалегідь обмежити себе лише національними рамками [7]. Професор І.Раковський чітко дотримувався саме цих засад. При висвітленні питання методів психології вчений опирався на наукові роботи Х.Вольфа (1679 – 1754 pp.), І.Канта (1724 – 1804 pp.), І. Н. Тетенса (1736 – 1805 pp.), Й.Ф.Гербарта (1776 – 1841 pp.), Е.Г.Вебера (1795 – 1878 pp.),

4 Раковський І. Психологія. Начерк науки про людську душу/ І.Раковський – Львів: Галицька Накладна Якова Оренштайна в Коломиї. – 1909. – 208 с. – С. 7.

5 Там же, с.8.

3 Там же – С. 3.

Г.Т.Фехнера (1801 – 1878 рр.), В.Вундта (1832 – 1920 рр.) та Е.Крепеліна (1856 – 1926 рр.). Учений застосував класифікацію всіх методів на «дослідні (емпіричні)» та «розумові (спекулятивні)», об'єктивні та суб'єктивні⁶. Детально проаналізувавши всі доступні методи психологічного дослідження, автор дійшов висновку, що «не дивно, що психологією займається так мало людей! Вона справді доступна тільки небагатьом». І описуючи тих, хто може розвивати психологію як науку, в цій частині начерку вчений процитував слова великого українського поета, вченого, філософа і політичного діяча Івана Франка: «...досвідом і розумом глибоким свій ум неначе сонце прояснили»⁷ [1, с. 21].

Велику увагу у своїй науковій розвідці І Раковський присвятив опису основних прикмет духовних проявів, виокремивши їх в окрему групу при класифікації всіх проявів: фізичних («зміни стану тіла»), хімічних («при яких змінюється матерія тіла»), фізіологічних (ріст, травлення, розмноження і т.д.) та духовних («думка, біль, радість, журба, віра, надія, любов і т.п.»). При цьому вчений детально описав різницю між духовними та іншими видами проявів, наголосивши, що «всі недуховні прояви є вимірні, відбуваються в певному означеному місці», «не нав'язані нашою свідомістю» та «не прив'язані до певного предмету». Наступну категорію відмінностей автор вбачав у способі отримання інформації та використанні органів слуху, зору, нюху і т.д. Третю категорію відмінностей вчений пов'язав із цілями цих проявів. Так, наприклад, ціллю фізіологічних проявів є продовження життя, розмноження тощо. «Остаточною ж ціллю духовних проявів, – на думку автора, – є добро, прав-

да і краса»⁸.

У шостій частині першого розділу «Душа» д-р Раковський визначив матеріальні прояви (як «прояви матерії») та духовні прояви (як «прояви духа»). Що таке душа, звідки вона взялася, що з нею відбувається за життя і після смерті? Майже кожна релігія дає відповіді на ці запитання, та незалежно від їхнього релігійного світогляду вчені також зацікавлені цією проблематикою. Дотримуючись принципу історизму, доцільно розглядати будь-яке наукове дослідження на тлі історичної доби. Отже, на початку ХХ століття (до 1910 р.) існували чотири основні теорії про духовне та матеріальне в людині та їх взаємодію. Саме на них опирався у своєму начерку Іван Раковський. 1) Дуалізм – доктрина, яка стверджувала, що фізичні предмети є незалежними у своєму існуванні і природі від розумового акту пізнання і знання. Дуалізм також твердив, що існує різниця між „ментальними“ (розумовими) та „реальними“ предметами і подіями, так що останні існують незалежно від того, чи вони є пізнаними чи непізнаними спостерігачем. А душа і тіло розглядалися як дві відмінні між собою складові людського буття, які перебувають у тісній взаємодії між собою, поки тіло живе. Матеріальні прояви можуть впливати на духовні і навпаки. Дуалізм не був визнаний науковим вченням, хоча одним із яскравих представників цієї теорії був Декарт (Rene Descartes, 1596 – 1650 рр.) [8]. 2) Спіритуалізм, проголошений Бірклі (Berkeley, 1684 – 1753 рр.), Фіхте (1762 – 1814 рр.), Гегелем (1770 – 1831 рр.), – філософське вчення, протилежне за своїм змістом матеріалізму, що визнавало суттєву духовну першоснову і розглядало матеріальне як творіння духу (Бога). Окремі вчені ототожнювали спіритуалізм із ідеалізмом, вважаючи, що лише душа існує

6 Раковський І. Психологія. Начерк науки про людську душу/ І.Раковський – Львів: Галицька Накладна Якова Оренштайна в Коломиї. – 1909. – 208 с. – С. 14 – 21.

7 Там же, с. 21.

8 Раковський І. Психологія. Начерк науки про людську душу/ І.Раковський – Львів: Галицька Накладна Якова Оренштайна в Коломиї. – 1909. – 208 с. – С. 27.

та живе, матерія ж не існує в дійсності, а є лише проявом духовним [9]. 3) Матеріалізм, задекларований Ляметрі (1709 – 1751 pp.), Мірабо (Mirabaud), Дітріхом фон Гольбахом, (Holbach, 1723 – 1789 pp.), згодом Фогтом (K. Vogt), Молешотом (I. Molechott), Бюхнером (L. Buchner), Чольбе (M. Czolbe), Феєрбахом (L. Feuerbach), Штраусом (D. Strauss), і, врешті, Гакслі (T. Huxley), Гекелем (E. Haeckel), Плятте (L. Plate), які в різні часи у вирішенні основного питання філософії стверджували, що буття, природа, матеріальне є первинним, а дух, свідомість, ідеальне – вторинним. Визначення первинності і вторинності було різним у різних філософів [10]. 4) Душа і тіло – це дві різнорідні, проте рівно важливі сторони одного єства. З давніх часів і до початку ХХ ст. такі погляди відстоювали Г.В. Ляйбніц (G.W. Leibniz, 1746 – 1816 pp.), Ф. В. Й.Шеллінг (Schelling, 1775 –1854 pp.), А. Шопенгауєр (A. Schopenhauer, 1788–1860 pp.), Г.Т. Фехнер (Fechner, 1801–1887 pp.), В.М. Вундт (Wundt, 1832–1920 pp.), Г. Гефдінг (Hoffding, 1943–1898 pp.).

І.Раковський після загального огляду всіх цих напрямків підкреслив, що жодна з чотирьох теорій не задовольняє сповна бажання пізнання людської душі, тому сучасна психологія повинна залишити це питання для філософії та релігії і займатися безсумнівними та беззаперечними духовними проявами. І в цьому автор погодився з такими психологами, як А. Гефлер (A. Hofler), В. Єрузалем (W. Jerusalem),

В. Джеймс (W. James), Е. Раб'є (E. Rabier). Д-р Раковський дав відповідь критикам, які називали такий підхід «спенсерівським агностицизмом» (не даючи відповіді на запитання «що це є?», одразу давати відповідь на запитання «як це є?»), що психологія є дослідною наукою і тому займається лише реальною дійсністю, тобто духовними проявами [1, с.35].

Підсумовуючи, можна зазначити, що книга І.Раковського виконала принаймі два рівновеликі завдання: створила передумови для розвитку психології як науки в Україні і зробила внесок в інтелектуальний та духовно-культурний продукт світової цивілізації.

Актуальною проблемою сучасної історичної науки залишається всебічне вивчення персоналій видатних науковців, громадсько-політичних діячів, чий імена у роки довготривалого панування в Україні тоталітарної системи перебували поза межами наукових досліджень. Розуміючи небезпеку всякої схематизації та спрощення при дослідженні історії психології, вважаємо недоцільним беззастережне прийняття всіх теорій, високо прогресивних для свого часу, але які не завжди можуть служити зразком і керівництвом до дії в даний час, проте вважаємо, що історики психології повинні сповідувати науковий підхід до усіх теорій, вивчаючи та аналізуючи їх. І дослідження внеску д-ра Івана Раковського у становлення психології як науки в Україні є актуальним та важливим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Раковський І. Психологія. Начерк науки про людську душу/ І.Раковський – Львів: Вид-во «Галицька Накладна Якова Ореништайна в Коломиї», 1909. – 208 с.
2. Зарубіжні Українці/С.Ю.Лазебник (кер. авт. 3-35 кол.), Л.О.Лещенко, Ю.І.Макар та ін. – К.: Вид-во “Україна”, 1991. – С.22.
3. Таран О. Петербурзький період наукової та педагогічної діяльності Федора Вовка / О. Таран // Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Українознавство. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 30 – 34.

4. Руда О. Вплив Петербурзької школи Ф. Вовка (1847 – 1918) на розвиток антропології, археології та етнології України / О. Руда // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук праць / Дніпропетр. нац. ун-т, Держ. наук. с.-г. б-ка УААН, АН Вищої шк. України ; редкол. : О. Я. Пилипчук та ін. – К., 2009. – Вип.42. – С. 215 – 224.
5. Енциклопедія українознавства / Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. – Нью-Йорк : Молоде Життя, 1980. – Ч. 9: Словникова частина. – 3600 с.
6. Марунчак М.Г. Історія українців Канади. В 2 т. / М.Г. Марунчак. – Канада, Вінніпег, 1991. – Т.2, 512 с. – С. 178, с. 303.
7. Теплов Б.М. Про деякі загальні питання розробки історії психології. Улюблені / Б. М. Теплов. – М.: Педагогіка, 1985. – 328 с.
8. Декарт Р. Сочинения: в 2 т.: пер. с лат.и фр. / Р.Декарт – М.: Мысль, 1994. – Т. 2. – 633 с.
9. Э. Радлов. Спиритуализм // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). / Радлов Э. –СПб., 1890 – 1907.– 850 с.
10. «Філософський словник» / За ред. В. І. Шинкарука. – 2.вид., перероб. і доп. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1986.– 657 с.